

АВТОКЕФАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ

Людмила Филипович
доктор філос. наук,
професор
зав. відділом філософії
та історії релігії
Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди
НАН України,
м. Київ

Для деякого активні розмови про автокефалію стали несподіваною новиною. “Раптом, як сніг на голову, неочікувана заява, передвиборна кампанія, великий розкол та інше”. Але не для тих, хто в цьому процесі безпосередньо або зацікавлено спостерігає за ним збоку. 17 квітня 2018 року стало знаменним днем і знаковою подією, оскільки свідчить про кінець розмов – тривалих, складних, з перервами, з відчаєм, з надією – і початок реальної дії, дії, яка спрямована на вирішення як внутрішньоукраїнської проблеми – міжправославний конфлікт в Україні, так і світової загальноконфесійної проблеми – єдність Вселенського православ'я.

Нинішнє протистояння між православними церквами в Україні, яке спричинене і власне українськими ситуаціями, і зовнішньою російською агресією, тягнеться ще від 1686 року – року неканонічного приєднання Київської митрополії до Московського патріархату. Про це неодноразово шкодували і київські митрополити, і константинопольські патріархи, але справа – нечесна, але вигідна, комерційна – була зроблена. Перебуваючи під омофором Константинопольського патріархату майже 700 років, Київська митрополія втратила цей статус на 230 років, будучи спочатку у складі Московської патріархії, а потім від 1721 до 1917 рр. підпорядковуючись державній інституції – відомству православного сповідання Російській імперії, Святейшому Синоду.

Всі ці роки були сповнені драматичних подій в історії Київської митрополії, про що написано томи праць як про період руїни і занепаду української церкви. Але найтрагічнішим для Київської Церкви стало ХХ століття. 1917-й рік – переломний рік в історії не тільки української церкви, українського народу, але й всього світу. Історичні долі багатьох залежних від імперських метрополій народів зазнали кардинальних змін. З'явилися десятки нових державних націй, які почали свій власний поступ у світовій історії. Українці, незважаючи на геноциди (революція, громадянська війна, колективізація, голодомор, Друга світова війна, німецька окупація та радянська соціалізація), не припиняли своєї боротьби за незалежну державу, а відповідно і за незалежну від Москви церкву. Важко підрахувати ті втрати, які поніс український народ, відстоюючи своє право на свободу, але ціну заплатив і продовжує сплачувати надто високу – життя людей. На шляху до цієї свободи відбувалися різні події, робилися різні кроки, можливо, і помилкові, але сьогодні з'явилася можливість їх виправити і таки досягнути омріяної незалежності: бути господарями в своїй власній хаті, мати свою українську церкву, і не тільки за географією, а за духом – за мовою богослужіння і за традиціями, за церковними книжками і способом мислення, за київськими церковним співанням і обрядами, за розумінням християнських догматів і ставленням до життя, за повагою до священиків і любов'ю до ближнього, тобто за всім тим, що становить суть Київського християнства і відрізняє нас від московської та будь-якої іншої церкви, але вписує як рівних до вселенської православної родини.

Процес набуття автокефального статусу для Української помісної православної церкви (УПЦ) перейшов у активну фазу. Надання Томосу від Константинопольського патріарха **Варфоломея**, яким історична Київська митрополія повертається до Церкви-Матері, легітимізує наявні, але невизнані (так звані “неканонічні”) православні церкви – Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП) та Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), – надавши їм канонічного статусу.

Це складна процедура, яка крім видимого результату – Грамоти чи Декрету на папері, підписаного патріархом на основі рішення архієрейського синоду цієї церкви, матиме багато невидимих зусиль і підводних каменів. Процедура почалася не в квітні 2018 року. За часи незалежності до Константинопольського патріарха зверталися неодноразово і церква, і президенти, і Верховна Рада, і уряд, і народ.

Пропонувалися різні варіанти вирішення проблеми. Висувалися ті чи інші вимоги з боку патріарха Варфоломея. Нарешті викристалізувалося саме таке оптимальне рішення, на яке пристали і патріарх, і українська світська та духовна влади. Це рішення виглядає так: на підставі звернень єпископатів двох церков – УПЦ КП і УАПЦ, що підтверджено підписами всіх архієреїв, – Президент України **Петро Порошенко** звернувся письмово до Константинопольського патріарха, заручившись підтримкою-рішенням Верховної Ради України у 268 голосів, про надання УПЦ автокефалії. Одночасно очільники держави і церков заявили, що двері до УПЦ, яка стане канонічною, тобто визнаною Константинополем, відкриті всім бажаним з інших православних церков та юрисдикцій. Неодноразово заявлялося, що УПЦ не буде державною церквою, тобто ніхто примусово силою не буде залучати людей до цієї церкви, будівництво справді автокефальної об’єднаної церкви відбуватиметься на добровільних засадах з дотриманням всіх конституційних норм у царині поважання свободи совісті.

Події навколо автокефалії для УПЦ викликали неоднозначну реакцію в українському та світовому співтоваристві. Майже всі учасники цього процесу повелися прогнозовано. Одні гаряче підтримали ініціативу Президента України, який акумулював і висловив вікові сподівання українського народу, продемонструвавши, що він у курсі ідентифікаційних процесів у сучасній Україні, одним із сегментів якого є незалежна Церква. Дехто стримано сприйняв цю новину, зайнявши очікувальну позицію, не бажаючи відкрито конфліктувати з Москвою. Найбільш агресивно відреагувала на перспективу отримання автокефалії Російська Православна Церква (РПЦ). Вона засудила Президента України за втручання в церковні справи, вказуючи, що в Україні вже є помісна православна церква й іншої не треба, що Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП) є автономною в управлінні і має максимум свободи в адмініструванні життя українських православних віруючих, нагадуючи про віковий зв’язок із Московським патріархатом, визнаним всією повнотою Православ’я, та про особливі заслуги окремих київських митрополитів тощо.

Активно експлуатуючи історичні факти з життя Константинопольської патріархії (падіння Візантії під тиском османів 1453 р.), речники опозиції говорять про особливу роль РПЦ у збереженні православної віри, відновлюючи традиційну міфологеми “Москва – третій Рим”. Доводять

спадковість Московської патріархії від Києва, де 988-го року київським князем **Володимиром** охрестилися кияни, добровільність перенесення Київської кафедри до Володимира-на-Клязьмі (1299 р.) та перебування Київських і вся Русі митрополитів у Москві від 1325 р. Всі ці події, як і наступні – самовільне проголошення автокефальності Московського патріархату у 1448 р.; 141-річне існування Московського патріархату без визнання цієї автокефальності; отримання, а фактично покупка Укладеної Грамоти 1589 р. від патріарха **Єремії**, якою московські митрополити отримали гідність патріархів і формальне визнання автокефалії; Ніконівські церковні реформи середини XVII ст.; перепідпорядкування 1686 року автономної Київської митрополії з юрисдикції Константинопольського престолу Москві за Томосом патріарха **Діонісія**, який офіційно не анульований досі, – подавалися як канонічні, тобто законні, які не можна порушувати.

Ці аргументи РПЦ підтримали деякі речники УПЦ МП, і не так церковні, як світські, зокрема народні депутати України, переконуючи всіх, і себе в першу чергу, в незмінності канонів, нинішнього статус-кво в українському православ’ї, коли істинною може бути тільки УПЦ, а всі решта – розкольники, які мають покаятися і приєднатися до канонічної автономної в управлінні, тобто самостійної, церкви Московського патріархату.

Отже, ініціативи єпископатів двох українських православних (поки що не визнаних вселенським православ’ям) церков за підтримки української держави та українського суспільства отримали шалений супротив з боку РПЦ, що було очікувано, бо це є посяганням на офіційну церковну історію, на канонічну територію, на багатства і авторитет РПЦ. Представники РПЦ відвідали Александрійський і Єрусалимський патріархати (Антіохійський та Грузинський і так на їх стороні), ведуть розмови з Польським патріархом, Кіпрським архієпископом та іншими, щоб ті наклали вето на рішення Константинополя. Але такого права Москва, як й інші автокефальні церкви, не мають. Це право Церкви-Матері вирішувати, кому давати, а кому не давати автокефалію. Не всім це може сподобатися, хтось навіть може відмовитися від молитовного спілкування як із новопосталою, так і з Константинопольською церквою, що вже бувало. В цій ситуації українцям слід очікувати на завади не тільки в справі отримання автокефалії, але й у функціонуванні незалежної і самостійної церкви. І крім грошей будуть використовуватися різноманітні важелі впливу, включно погрози і шантаж, всі методи гібридної війни як в інформаційному, так і реальному просторі. Загострення ситуації на цьому фронті деякі експерти пов’язують з відповідною реакцією на ініціативи України щодо отримання автокефалії як недружній крок щодо Росії.

РПЦ через УПЦ МП організувала масові протестні заяви прихожан УПЦ на ім’я патріарха Варфоломея, де вони пишуть, що не згодні з наданням автокефалії церкві розкольників. Розпочалася масштабна і системна інформаційна кампанія проти УПЦ КП як церкви “розкольників”, проти патріарха **Філарета** як відлученого від церкви митрополита, про неканонічність всіх намірів українських патріотів, про політичні цілі даного процесу, про передвиборну агітацію тощо. У цій антицерковній боротьбі керівництво УПЦ МП не помітило як переступило межу і встало на позиції антидержавницькі, бо виступає і критикує Президента України, рішення парламенту.

Протоієрей Мирон Микуш

ЄДИНА ПОМІСНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ

Обкладинка книги

“Єдина Помісна Православна Церква в Україні” (Львів, 2017), в якій автор – протиієрей Мирон Микуш – висвітлює причини розділення Української церкви і вказує на те, що є перешкодою для утворення Єдиної Помісної Української Православної Церкви. Автор зазначає: “Поділ Української Церкви боляче впливає на життя українського народу. Впродовж віків український народ не мав своєї держави, і це було причиною розділення Української церкви. Тепер, коли Україна є незалежною державою, в ній повинна бути незалежна Церква”

Автокефалія – необхідний етап у розвитку помісних православних церков. Нею завершується період конфесійної, в даному разі православної, ідентифікації українського народу, який усвідомлює себе як самодостатній організм не тільки в територіальному, мовному, культурному, соціально-економічному, політичному, національному значенні, але і в релігійно-духовному, церковному.

На цьому непростому шляху самоусвідомлення церковної спільнотності бувають різні історії – успішні і не дуже, але ніхто не в силі відмінити історичну закономірність, якою і є набуття статусу автокефальності православної церкви. Так було у всіх православних народів, але в різний спосіб. Чи є якийсь загальноприйнятний сценарій отримання автокефалії, який був би прописаний як канон, тобто чітке правило, за яким це набуття має відбуватися? Ні, немає. Загальновизнаним є те, що надавати автокефалію може Церква-Мати, тобто та церква, з рук

якої її частина, що претендує на самостійність, отримала хрещення, єпископів, священників, різні релігійні атрибути (богослужбові книги, ікони, інші культові предмети тощо). Очевидно, що для української церкви такою Церквою-Матір’ю є Константинопольський патріархат. За історичними прикладами, які були узагальнені і мали бути прийняті на Всеправославному соборі 2016 року на Криті, встановлювався порядок отримання-надання автокефалії. Однією із основних вимог мала стати згода всіх православних патріархів на автокефалію для церкви, яка її просить. Оскільки цей документ не обговорювався, значить діє звичаєве право, яке говорить, що достатньо рішення Синоду Константинопольського патріархату на надання Томосу – декрету про автокефалію, який підписує Константинопольський патріарх.

Константинопольський патріарх розуміє складність ситуації навколо питання надання автокефалії українській церкві. Йому зовсім не хочеться вступати в конфлікт з РПЦ та її союзниками у Вселенському православ’ї, чії позиції сильніші. Крім того, досі зберігається і фінансова залежність Константинополя від Москви. Але історичність моменту усвідомлюється Варфоломеєм, оскільки протистояння, гласне і негласне, між Константинополем і Москвою було завжди. Треба колись поставити всі точки над “і”, не революційно, але послідовно і переконливо нагадуючи, що Константинополь не погоджується на експансіоністські апетити Москви, що він не відмовляється від своєї канонічної влади над Україною, тимчасово “переуступивши” Москві у XVII ст. Київську митрополію, і не зовсім добровільно, а під сильним тиском, під загрозою власному життю.

Нині склалася обнадійлива ситуація для вирішення цього питання. І як не дивно, цьому сприяла україно-російська війна. Авторитет Росії на міжнародній арені катастрофічно упав. Будь-який лідер, політичний чи релігійний, подумає чію сторону у конфлікті зайняти. Патріарх Варфоломей, незважаючи на кількісний програш по парафіях і вірних, є впливовим ігроком у міжнародній політиці, маючи добрі відносини і з європейськими країнами, і зі США.

Сильним аргументом для патріарха на користь прийняття правильного рішення по наданню автокефалії УПЦ є й те, що українці в умовах небезпеки втратити незалежність своєї держави усвідомили роль незалежної української церкви у відстоюванні своїх національних цінностей. Воюючи з Росією, народу важко прийняти згадування і прославляння під час богослужінь російського патріарха, який молиться за воїнство і уряд Росії, котрі причетні до вбивств українців. І якщо до минулого року згадування патріарха віддали на власний розсуд кожної парафії, то від архиєрейського Синоду 2017 року в наказний спосіб усім вірним УПЦ приписано це здійснювати.

Зростає несприйняття українцями не тільки позиції РПЦ, церкви країни-агресора, а й заяв і дій своєї, української УПЦ, чий авторитет стрімко падає. Про це свідчать результати соціологічних досліджень. За даними Київського міжнародного інституту соціології у 2016 р. 45,7 % українців заявили про свою належність до УПЦ КП і тільки 13,3 % до УПЦ МП¹.

¹ Релігійна самоідентичність і молитва в Україні. Аналітичний звіт. Табл. 7. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638&page=1&t=9>

Щорічний моніторинг релігійної ситуації в Україні, що здійснює Центр Разумкова від 2010 року, дає трохи підкореговані дані, які також свідчать, що чи не вперше прихильників УПЦ КП більше, ніж найбільшої за кількістю парафій УПЦ МП (5319 проти 12847 відповідно). Зростає частка вірних УПЦ КП серед громадян України: якщо у 2000 році вони становили 12 %, то у 2018 році – 28,7 % усіх опитаних. Проте частка вірних УПЦ нині становить 12,7 % (2000 р. – 9,2 %)².

Осмилюючи цей факт, авторитетний богослов, архимандрит РПЦ **Кирил Говорун** пояснив, що до 2014 року УПЦ МП прагнула вибудувати діалог із суспільством, проявляти емпатію до того, що турбувало більшість людей в Україні. Після митрополита **Володимира** політика змінилася в бік самоізоляції та конфлікту з суспільством. У результаті церква розгубила той кредит довіри, який суспільство їй видало за часів митрополита Володимира... Керівництво УПЦ МП має винити в ситуації, що склалася, перш за все себе саму³.

Історичні, юридичні та канонічні аргументи, не кажучи вже про сучасні українські та міжнародні реалії, про що красномовно прописано в Заяві Ініціативної групи “Першого грудня”⁴ – на боці України, тому немає сумніву, що Православна церква в Україні, як свого часу Православні церкви в Албанії, Болгарії, Греції, Грузії, Польщі, Румунії й Сербії, маючи природне невід’ємне право на автокефалію, таки отримає цей статус.

У обговоренні питання надання автокефалії Українській церкві зіткнулися дві глобальні теорії, дві філософії історичного, і не тільки церковного, розвитку, які по-різному бачать та інтерпретують події давньої історії: **промосковська** та **прокиївська**. Перша, **імперська історіографія**, за якою Росії надається особлива роль в збиранні “*русских земель*” у міцну і вічну державу, пізніше переросла в радянську, де за Росією збереглося місце етнічного і культурного ядра СРСР. В усіх цих ідеологічних побудовах прикладом служив Рим, чия слава не давала покою амбітним російським царям та генеральним секретарям КПРС. Саме тому Москва названа “третім Римом” ще з часів монаха **Філофея** – автора цієї ідеології, що плідно розвивалася в наступні століття. Найяскравішими розробниками ідей місіанства Росії стали **Феофан Прокопович** і **Стефан Яворський**, після них – слов’янофіли.

Ці ідеї активно підхопили стратеги різноманітних проєктів російських націоналістів.

А врешті все це визріло у доктрину “Русский мир”, де особливий акцент робиться на православних цінностях, на специфічно осмисленій російській і світовій історії, на російській мові як маркері кордонів російської території. Головна думка, яка пронизує цю доктрину: Росія цивілізаційно протистоїть Заходу – імперії зла, в цій боротьбі у неї особливе покликання, яке вона отримала від Бога, тобто Росія обрана Богом для спасіння людства від гріхів і кінцевого знищення. Є більш м’який варіант сучасної російської ідеології – так звана теорія євроазійства, за якою Росія не так жорстко відривається від Європи, але вважає її містком між двома світами, де Росії також визначена особлива місія – поєднати ці світи і грати при цьому першу скрипку, визначаючи напрям історичного розвитку для всього людства.

За прокиївською теорією Київ, Україна та й весь світ мислиться в інших, неросійських, неімперських координатах. Визнаючи наявність тривалої спільної історії з Росією як країною-сусідом, по суті своїй – агресором, який здобув свою територію і міць за рахунок насильницького приєднання чужих земель, у тому числі й українських, продовжуючи це навіть зараз.

Від 1917 року, а особливо від 1991 року Україна прагне вирватися із “братських” обіймів Росії. І будувати своє власне життя, мати свою власну історію, яку приватизувала інша держава, зокрема через гучні російські святкування річниць хрещення Русі (Москва заснована у 1147 р., а киян хрестили в 988 р., до того християнами стали **Аскольд** у 867 р., **Ольга** у 957 р.), через встановлення пам’ятника князю Володимирі біля Московського кремля, через оголошення **Анни Ярославни** – королеви Франції – російською принцесою тощо. І це робиться не через незнання історії, а задля укріплення відповідної ідеології всупереч цим історичним фактам. Як сказав російський й український журналіст **М. Гананольський** днями, українці “*вилучили із себе Росію*”, а росіяни ніколи не зможуть цього зробити. Оскільки у нас назавжди залишиться наш Київ, Русь, київські князі, Десятинка і Софія Київська, митрополит Київський **Іларіон**, Київська лавра, за що так тримається Росія, бажаючи позбутися оцього “київський”.

Нам належить будувати свій, як сказав **Святослав Шевчук**, український світ, не витрачаючи сил на безперспективну боротьбу із світом чужим, який нехай собі живе поруч, за своїми законами, за своїми принципами, якщо вони не суперечать загальнолюдським трендам. ■

² Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали), Центр О. Разумкова, 2018. – С. 16 [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

³ Див.: Какие внешние и внутренние факторы влияют на решение Вселенского патриархата и как к диалогу об автокефалии относятся в самой УПЦ. Интервью архимандрита Кирилла Говоруна Liga.net. Режим доступу: <http://www.liga.net/politics/interview/moskva-ugrojaet-globalnym-raskolom-za-avtokefaliyu-upts>.

⁴ Див.: Константинопольська церква є для Руси-України Матір’ю-Церквою; акт про підпорядкування Київської митрополії Москові 1686 року є незаконною дією; Константинопольський патріархат не визнає Україну канонічною територією Російської православної церкви; Україна, позбавлена власної Церкви, вже 100 років тому підносила вустами своїх ієрархів на Соборі питання автокефалії УПЦ. Відповідний закон Директорії УНР про автокефалію був прийнятий 1919 року; Вселенськими соборами встановлено правило, згідно з яким церковно-адміністративний розподіл має збігатися з державними кордонами і, відповідно, подальше незалежнення народів, які сповідували православ’я, вело до усамостійнення їх Церков. *Заява Ініціативної групи “Першого грудня”* [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/2018/05/03/4096#more-4096>